

УДК 316.42

О.І. Волот канд. економ. наук, доцент

Чернігівський національний технологічний університет, Україна

Гене́за наукової думки у становленні теоретичних засад інформаційного суспільства

В статті розглянуто сутність підходів до визначення поняття «інформаційне суспільство», наведено основні індикатори, за якими можна характеризувати процес становлення інформаційного суспільства.

Ключові слова: інформаційно-комунікаційні технології, постіндустріальне суспільство, інформаційне суспільство, інформація, знання.

Е.И. Волот, канд. экон. наук, доцент

Черниговский национальный технологический университет, г. Чернигов, Украина

Генезис научной мысли в становлении теоретических основ информационного общества

В статье рассмотрены сущность подходов к определению понятия «информационное общество», приведены основные индикаторы, по которым можно охарактеризовать процесс становления информационного общества.

Ключевые слова: информационно-коммуникационные технологии, постиндустриальное общество, информационное общество, информация, знания

Olena Volot, Ph.D., Associate Professor of Accountancy

Chernihiv National University of Technology, Chernigov, Ukraine

Genesis of scientific thought in the formation of the theoretical foundations of the information society

The article discusses the essence of approaches to the definition of the concept of "information society", provides the main indicators that can characterize the process of formation of the information society.

Keywords: information and communication technology, post-industrial society, information society, information, knowledge.

Постановка проблеми. Найважливішою відмінною рисою розвитку цивілізації в XXI ст., безумовно, є процес все більшої глобалізації суспільства. Він обумовлений, перш за все, глобалізацією світового інформаційного простору, яке в останні роки стрімко перетворюється в результаті розвитку і поширення засобів інформатики і нових інформаційних технологій. Процеси інформатизації і комп'ютеризації докорінно змінюють сутнісні характеристики самого суспільства, воно дістало назву інформаційного, головною ознакою якого є отримання, обробка, розповсюдження та зберігання інформації, кількість та швидкість зміни якої все наростає. Саме тому, розгляд поняття «інформаційне суспільство» та основних ознак є необхідним та актуальним.

Аналіз досліджень та публікацій з проблеми. Ідея інформаційного суспільства з'явилась у дослідженнях 60–70-х рр. XX століття. Винахід терміна «інформаційне суспільство» приписують Ю. Хаяші, професору Токійського технологічного інституту. Концепція постіндустріального суспільства як загальносоціологічна та філософська теорія розвитку досить глибоко розроблена закордонними дослідниками, серед яких: Д. Белл, Дж. Гелбрейт, Е. Тоффлер, М. Кастельс, І. Масуда, Д. Рісмен. З сучасних українських та російських вчених привертають увагу праці Т. Артамонова, В. Гавловського, А. Гальчинського, Н. Гендіна, М. Делягіна, В. Іноземцева, А. Колодюка, Р. Калюжного, А. Ракітова, І. Чухно., В. Цимбалюка та інших. Незважаючи на широке розповсюдження терміна «інформаційне суспільство», вчені та спеціалісти не прийшли до єдиного розуміння його основного змісту. Одні вважають, що це суспільство, в якому забезпечується легкий та вільний доступ до інформації по всьому світу, інші – що це суспільство, в якому основними об'єктами та результатами праці більшості є інформація та знання.

Метою статті є аналіз та узагальнення існуючих підходів до трактування поняття «інформаційне суспільство».

Викладення основного матеріалу. Термін «інформаційне суспільство», на думку Д. Белла, відображає нову назву постіндустріального суспільства, де інформація є основою соціальної структури. «В наступающем столетии решающее значение для экономической и социальной жизни, для способов производства знания, а также для характера трудовой деятельности человека приобретет становление нового социального уклада, зиждущегося на телекоммуникациях» [1]. Синонімічними щодо інформаційного суспільства є терміни «посткапіталістичне суспільство» (Д. Дарендорф, П. Дрюкер), «постекономічне суспільство»

(В. Іноземцев, І. Канн), «технотронне суспільство» (З. Бжезінський), «постмодерністське суспільство» (Б. Турен, Б. Старт), «постіндустріальне суспільство» (Д. Белл, Т. Стоуньєр). Концепція інформаційного суспільства є різновидом теорії постіндустріального суспільства, основи якого заклали І. Масуда, Д. Белл, О. Тоффлер.

Поняття «інформаційне суспільство» було використано у працях таких японських дослідників, як М. Махлуп, Т. Умесао, Т. Сакайя, в дослідженнях провідних американських та європейських теоретиків, а саме: У. Дайзард, З. Бжезінський, М. Понятовський, Ж. Еллюль, Р. Коен, К. Ясперс, А. Турен, Г. Кан, Ф. Уебстер, А. Дракер, Е. Гідденс, Ч. Хенді, Л. Туроу, Дж. Гелбрайт, М. Макклюєн, М. Порат, Т. Стоуньєр, Р. Катц, які підкреслювали значення інформаційного розвитку суспільства як нової історичної віхи цивілізації. Саме в їхніх фундаментальних працях 1970–1990-х рр. було визначено основні риси концепції інформаційного суспільства, які змінили концепцію індустріального та постіндустріального суспільства. Аналіз праць цих авторів дозволить найточніше визначити поняття «інформаційне суспільство» з позиції соціальної філософії і виокремити його сутнісні особливості (табл. 1).

Таблица 1

Сутність трактування підходів до визначення поняття «інформаційне суспільство»

Джерело	Трактування категорії «інформаційне суспільство»
1	2
А. Даф	Виокремлює три способи розуміння інформаційного суспільства: з погляду інформаційно-економічного підходу, підходу з позиції інформаційних потоків і інформаційно-технологічного підходу [2]
Е. Тоффлер	Свою думку висловив у метафорі: світ поступово формується трьома хвилями технологічних інновацій, які, як високий приплив, не можна зупинити. Першою була сільськогосподарська революція, другою – промислова. Тепер на нас насувається третя хвиля – інформаційна революція, яка провіщає новий спосіб життя [298]. Якщо сила є підставою розвитку доіндустріальної епохи, то гроші – індустріальної, а знання – сучасного суспільства [3]
Д. Белл	Людство вступає в інформаційне суспільство, де більшість зайнятих працюють в інформаційній сфері. Зниження зайнятості у сфері виробництва і збільшення зайнятості у сфері послуг розглядається Д. Беллом як заміщення фізичної праці працею «білокомірцевою». Оскільки «сировиною» для нефізичної праці є інформація (вона протиставляється фізичній силі, навичкам ручної праці і її «машинним» характеристикам), істотне збільшення частки праці в інформаційній сфері може розглядатися як виникнення інформаційного суспільства [4]. Термін «інформаційне суспільство» відображає нову назву постіндустріального суспільства, де інформація є основою соціальної структури
М. Кастельс	Становлення інформаційного суспільства чи епохи «інформаціонального капіталізму» свідчить про виникнення «нового суспільства», у якому пріоритетне значення мають інформаційні потоки. Це глобальне мережеве суспільство, у якому мережі пронизують усю соціальну й економічну структуру та призводять до глобальних культурних і соціально-економічних наслідків [5]

1	2
П. Дракер	Сучасна епоха – це епоха радикальних змін основ суспільного устрою – трансформації капіталістичного суспільства в суспільство, основане на знанні (knowledge society) [6]. Перехід до «суспільства, побудованого на знанні» принципово змінює владну структуру суспільства – влада і контроль поступово переходять від власників капіталу до тих, хто має знання, інформацію й ефективні технології його використання. Причому цей перехід не нівелює значення капіталу – зазвичай капітал перерозподіляється, а точки концентрації знання й інформаційних технологій стають одночасно і точками керування фінансовими потоками. Так суспільство з капіталістичного трансформується в посткапіталістичне [6].
Й. Масуда	Розглядає інформаційне суспільство переважно в економічному аспекті. Фундаментом нового суспільства стане, на думку вченого, комп'ютерна технологія, головну функцію якої вбачає в заміні або значному посиленні розумової праці людини. Провідною галуззю економіки в інформаційному суспільстві буде інтелектуальне виробництво, продукція якого акумулюватиметься і поширюватиметься за допомогою нових комунікаційних технологій. В інформаційному суспільстві національні інформаційні ресурси перетворяться на найбільше потенційне джерело багатства Інновації в інформаційній технології – це прихована сила соціальної трансформації, що виявляється в радикальному збільшенні кількості та якості інформації, а також у зростанні обсягів обміну інформацією [7].
Г. Шиллер	Зміг пояснити провідну роль інформації й інформаційних технологій, одночасно посиляючись на історію капіталізму та розглядаючи інформацію як важливий фактор історичного розвитку. Вважає, що для сучасного стану капіталізму інформація і комунікація мають особливе значення, оскільки вони тісно пов'язані зі стабільністю і добробутом цієї економічної системи: виробництво, основане на інтелекті, стає, на думку Шиллера, ключовим фактором для розвитку суспільства у XX і XXI ст. [8].
Ю. Хабермас	Концепцію інформаційного суспільства пов'язує з маніпулятивними технологіями в публічній сфері. Основою його концепції є скептичне ставлення до інформації, адресованої широкій публіці. Ю. Хабермас вважає, що значна частина інформації, яка циркулює в суспільстві, – це дезінформація, створена, щоб відвернути, розважити чи приховати справжній стан речей. За створенням такої дезінформації, на думку вченого, стоять певні політичні й економічні групи, які переслідують свої цілі. Хабермас підсумовує, що публічна сфера звужується в інформаційному суспільстві порівняно з публічною сферою XIX – початку XX ст. [9].
Е. Гідденс	Вважає, що в сучасному суспільстві відбулася «інформатизація» соціальних зв'язків, але це не означає настання нової епохи. «Хоча звичайно припускають, – відзначає він, – що ми тільки вступаємо в епоху інформації, насправді сучасне суспільство було “інформаційним” із самого свого початку». У концепції Гідденса глобальне відстеження чи збільшення обсягу інформації, що виникли як елемент рефлексивної модернізації, розглядається як засіб підвищення організованості і керованості суспільства. При цьому сам факт становлення інформаційного суспільства пов'язується з формуванням національних держав [10].
Ф. Уебстер	Аналізуючи різні підходи до визначення інформаційного суспільства, Ф. Уебстер відзначає існування ще одного визначення, кардинально відмінного від попередніх; воно виходить не з того, що у наш час стало більше інформації, а з того, що характер цієї інформації змінив спосіб нашого життя. Ця дефініція передбачає, що в основі нашої поведінки сьогодні лежить теоретичне знання і інформація, а отже, спирається не на кількісні критерії, що важко піддаються обліку, як попередні визначення, а на якісні, що є переконливим аргументом на його користь. Розглядає зміни, що відбуваються в постіндустріальному суспільстві, не тільки крізь призму становлення інформації, а комплексно, інтегруючи зміни в декількох сферах. На його думку, інформаційне суспільство можна охарактеризувати лише в сукупності, розглянувши п'ять його аспектів – технологічний, економічний, професійний, просторовий і культурний. Нинішні перетворення кожної з них демонструють значний рух суспільства вперед, однак тільки розглянуті разом вони переконують у дійсно значущих перетвореннях. «Глобальне мережеве суспільство, у якому ми нині опинилися, – повніше втілення, чи, якщо завгодно, трансмутация, добре відомих принципів капіталістичного суспільства» [11]

Зважаючи на вищезазначене, можна відзначити складність аналізу підходів і визначень інформаційного суспільства різних авторів через їхню надзвичайну різнобічність, але, очевидно, що всі автори вважають інформацію, інформаційно-комунікаційні зв'язки ключем до розуміння сучасного суспільства.

Узагальнюючи існуючі підходи до трактування поняття «інформаційне суспільство», можна сказати, що нині в соціальній філософії під таким мається на увазі [12]:

- суспільство нового типу, що формується в результаті нової соціальної революції, породженої вибуховим розвитком та конвергенцією інформаційних і комунікаційних технологій;

- суспільство знань, тобто суспільство, у якому головною умовою добробуту кожної людини та кожної держави стає знання, здобуте завдяки безперешкодному доступу до інформації й умінню працювати з нею; інформація в такому суспільстві є найважливішим соціальним і економічним ресурсом, основним джерелом продуктивності праці та влади, умовою добробуту людини і держави;

- глобальне суспільство, у котрому обмін інформацією не матиме ні часових, ні просторових, ні політичних меж; яке, з одного боку, сприяє взаємопроникненню культур, а з іншого – відкриває кожному співтовариству нові можливості для самоідентифікації .

Отже, основним об'єктом людської діяльності стає обмін інформацією. Вільна циркуляція інформації в суспільстві дозволяє їй стати найважливішим фактором економічного, національного та особистого розвитку. «Інформаційне суспільство» може існувати лише за умови високо розвинутих телекомунікаційних інформаційних технологій. Інформація та інформаційно-комунікаційні технології є ресурсами комунікаційного й інформаційного суспільства. Інформаційно-комунікаційні технології сприяють швидкому розповсюдженню, накопиченню та використанню інформації як продукту виробництва. В. Скалацький, досліджуючи інформаційне суспільство, виділяє основні індикатори, за якими можна характеризувати процес становлення інформаційного суспільства [13]:

- система індикаторів технологічної оснащеності: її основне призначення полягає в тому, щоб вимірювати та оцінювати стан розвитку інформаційних та комунікаційних технологій у різноманітних країнах. При цьому, з одного боку, розглядаються засоби, що безпосередньо забезпечують всі необхідні операції з обробки, передачі чи використання інформації, а з іншого – стан ресурсів, які уможливають ці дії, у першу чергу – людські ресурси;

– друга система індикаторів носить назву «індикатор прозорості комунікацій». Ця система призначена для оцінки ступеня використання інформаційних та комунікаційних технологій у процесах взаємодії усіх категорій населення, бізнесу, підприємців та влади між собою та в межах кожної з окремих категорій. Цю систему індикаторів можна використати і для оцінки ступеня просування до електронного уряду, тому інколи цей показник називають «індикатором прозорості управління». Цей індикатор значною мірою залежить від попереднього індикатора, що відображає ступінь технологічної оснащеності суспільства засобами інформаційно-комунікаційних технологій;

– третя система індикаторів, що називається індикатором стану інформаційного суспільства, або індексом інформаційного суспільства (Index – ISI). Система досліджує стан інформаційно-комунікаційних технологій і відображає темпи зростання діяльності у сфері створення, розповсюдження та використання інформаційних технологій загалом. Індекс інформаційного суспільства є характеристикою, що дозволяє оцінити ступінь інтеграції будь-якої країни світу в глобальну інформаційну систему.

За допомогою індексів можна оцінити прогрес країн на шляху до інформаційного суспільства і сприяти просуванню компаній до перспективних ринків. У структурі Індексу інформаційного суспільства взагалі враховуються двадцять три змінні, які, у свою чергу, поділені на чотири групи: комп'ютерна інфраструктура, інформаційна інфраструктура, інтернет-інфраструктура, соціальна інфраструктура [13].

Підсумовуючи вищевикладене і ґрунтуючись на власному баченні інформаційного суспільства, можемо стверджувати, що інформаційне суспільство – це прогресивне суспільство, що має інтенсивний розвиток у всіх сферах діяльності, які взаємопов'язані між собою та активізують зростання інформатизації і ролі інформаційних технологій у суспільних та господарських відносинах, що передують створенню більш глобального інформаційного простору, який забезпечуватиме ефективну інформаційну взаємодію людей та задоволення їхніх потреб щодо інформаційних продуктів і послуг з урахуванням можливості доступу до світових інформаційних ресурсів.

Висновки. Інформаційне суспільство – нова історична фаза розвитку цивілізації, в якій головними продуктами виробництва є інформація і знання [14]. Використовуючи поняття «інформаційне суспільство», важливо врахувати комплексні і різноспрямовані зміни практично у всіх сферах людської

життєдіяльності. Інформаційне суспільство – це цивілізація, в основі розвитку якої знаходиться інформація, яка має властивість взаємодії як з духовним, так і з матеріальним світом людини. Інформація формує матеріальне середовище життя людини, виступаючи в ролі інноваційних технологій, комп'ютерних програм, телекомунікаційних протоколів, і разом з тим служить основним засобом міжособистісних взаємин. Інформація одночасно визначає і соціокультурне життя людини, і його матеріальне існування.

Література.

1. Белл Д. Социальные рамки информационного общества / Д. Белл // Новая технократическая волна на Западе / под ред. П. С. Гуревича. – М., 1998. – С. 27–45.
2. Даніліян В. О. Деякі проблеми та особливості розвитку інформаційного суспільства в Україні / В. О. Даніліян // Гуманітарний часопис : збірник наукових праць. – Х. : ХАІ, 2005. – № 3. – С. 74–78
3. Тоффлер Э. Метаморфозы власти / Э. Тоффлер ; пер. с англ. – М. : АСТ, 2002. – 669 с.
4. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования / Д. Белл ; пер. с англ. – М. : Academia, 1999. – 956 с.
5. Кастельс М. Информационная эпоха: общество и культура / М. Кастельс ; пер. с англ. под ред. О. И. Шкаратана. – М. : ГУ ВШЭ, 2000. – 608 с.
6. Дракер П. Посткапиталистическое общество / П. Дракер // Новая постиндустриальная волна на Западе: Антология. – М. : Academia, 1990. – С. 70–98.
7. Masuda Y. The Information Society as Postindustrial Society. – Washington: World Future Soc., 1983. – P. 45.
8. Schiller Herbert I. et al. (1992). The Ideology of International Communications. – New York : Institute of Media Analysis, 1992. – 170 p.
9. Хабермас Ю. Демократия. Разум. Нравственность / Ю. Хабермас ; пер. с нем. – М. : А.О. «КАМІ», 1995. – 245 с.
10. Гидденс Э. Ускользающий мир: как глобализация меняет нашу жизнь / Э. Гидденс. – М. : Весь мир, 2004. – 116 с.
11. Уэбстер Ф. Теории информационного общества / Ф. Уэбстер ; пер. с англ. М. В. Арапова, Н. В. Малыхиной ; под ред. Е. Л. Вартановой. – М. : Аспект Пресс, 2004. – 400 с.

12. Вершинин М. С. Политическая коммуникация в информационном обществе / М. С. Вершинин. – СПб. : Изд-во Михайлова В.А., 2001. – 253 с.

13. Скалацький В. М. Інформаційне суспільство: сучасні теорії та моделі (соціально-філософський аналіз) [Електронний ресурс] : автореф. дис. ... канд. філос. наук : спец. 09.00.03 / Скалацький Вячеслав Миколайович ; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2006. – 17 с. – Режим доступу : <http://disser.com.ua/content/266318.html>.

14. Реальний сектор економіки України в умовах становлення інформаційного суспільства: монографія / С.М. Шкарлет, М.П. Бутко, О.І. Волот. – Чернігів: ЧНТУ, 2017. – 288 с